

ZORGEN VOOR DE TOEKOMST VAN MODERNE - EN HEDENDAAGSE KUNST IN NEDERLAND

READ THE MASKS. TRADITION IS NOT GIVEN. Petra Bauer & Annette Kraus, Van Abbemuseum, 2008-2009.

DAMIËT SCHNEEWEISZ

i.s.m. Tatja Scholte, RCE & Paulien 't Hoen, SBMK

OPDRACHTGEVER Bauke Zeilstra

Oktober 2021

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap
Rijks erfgoedlaboratorium

INHOUD

INLEIDING	2
TIJDLIJN	5
MODERNE EN HEDENDAAGSE KUNSTCONSERVERING IN NEDERLAND	7
RONDETAfelGESPREKKEN	10
CONTINUÏTEIT EN DUURZAAMHEID	11
KENNISDELING EN KENNISBORGING	15
COLLECTIEMANAGEMENT EN VERANDERENDE (KUNST)PRAKTIJK	18
AANBEVELINGEN EN CONCLUSIES	22
BIJLAGE 1 LIJST VAN DEELNEMERS AAN RONDETAfelGESPREKKEN	25
BIJLAGE 2 LIJST VAN DEELNEMERS AAN APARTE GESPREKKEN	26
ENGELSE SAMENVATTING ENGLISH SUMMARY	28

INLEIDING

Voor de conservering van historisch erfgoed, met name schilder- en beeldhouwkunst gemaakt voor 1900, zijn betrouwbare richtlijnen en methodes ontwikkeld, onderbouwd door decennia wetenschappelijk onderzoek en praktijk. Dezelfde richtlijnen zijn vaak niet toepasbaar op moderne en hedendaagse kunst. Hoe bewaren we bijvoorbeeld een performance? Kunnen we niet-functionerende onderdelen vervangen op een installatiekunstwerk zonder de betekenis te veranderen, of mag een werk zelfs eindig zijn? Hoe restaureren we nieuwe, vergankelijke materialen waar we nog weinig van weten? Waar bewaren we mediakunst? En stel dat de kunstenaar nog leeft – mag deze een rol spelen in conserveringsbeslissingen over het werk? De conservering van moderne en hedendaagse kunst brengt unieke uitdagingen met zich mee. Recente ontwikkelingen, zoals de groei van mediakunst en digitale technieken, de invloed van globalisering en nieuwe restauratie-ethiek, klimaatverandering en duurzaamheid hebben een veranderlijk veld verder in beweging gebracht.

De Stichting Behoud Moderne Kunst | SBMK en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed | RCE hebben in de afgelopen maanden samen een verkennend onderzoek gedaan naar de huidige staat van het beheer, behoud, en de presentatie van moderne en hedendaagse kunst in Nederland. In dit rapport staan de bevindingen van dit onderzoek, in eerste instantie bedoeld om te bespreken binnen de RCE en SBMK.

Aanleiding voor dit verkennend onderzoek zijn vragen over de toekomst van het beheer en behoud van moderne en hedendaagse kunst en de aandacht hiervoor binnen de RCE. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed speelt een belangrijke rol in de ontwikkeling van dit veld. Om deze positie te behouden is het belangrijk dat er in de komende jaren capaciteit en expertise beschikbaar blijven om musea en culturele instanties verder te ondersteunen.

Daarnaast zijn er in de afgelopen jaren nieuwe vragen opgekomen waar musea, universiteiten, en andere instellingen met of voor collecties voor moderne en hedendaagse kunst mee worstelen. Dit komt deels door de populariteit van moderne kunstvormen, waarvoor bijvoorbeeld kennis van digitale processen nodig is, en organisatorische veranderingen bij culturele instellingen. Musea hebben minder vaste restauratoren in dienst en zijn daardoor afhankelijk van een verspreid netwerk van onafhankelijke experts. Kennisborging wordt steeds belangrijker in het culturele veld. Ook spelen sociaal-maatschappelijke thema's zoals diversiteit en duurzaamheid een grotere rol in een nieuwe aanpak voor de conservering van moderne en hedendaagse kunst. Waar in het verleden vooral vragen werden gesteld op het gebied van materiaal-technisch en object-gericht onderzoek, is er bij culturele instellingen nu ook behoefte aan ondersteuning voor deze bredere thematiek op procesniveau, waarin mensen, netwerken, en kennisborging centraal staan.

Het *doel* van deze verkenning is om de vragen in kaart te brengen die de komende tien tot vijftien jaar spelen voor de conservering van moderne en hedendaagse kunst in Nederland, en richting te geven aan de ondersteuning die de RCE en de SBMK hierin kunnen bieden. Hiertoe zijn vier rondetafelgesprekken georganiseerd en een aantal individuele gesprekken gevoerd met belanghebbenden en experts vanuit de (inter) nationale museale-, onderzoeks- en onderwijswereld waarmee de RCE en SBMK regelmatig samenwerken. Terwijl de verkenning zich richt op vraagstukken die vanuit het professionele en wetenschappelijke veld gesteld worden, resoneren de uitgangspunten van de Kennisstrategie van de RCE mee in de uitwerking. Op basis hiervan worden suggesties gedaan voor relevante thema's waar een toekomstige onderzoeksagenda mogelijk op in kan spelen.

Voor de verkenning zijn de volgende *drie uitgangspunten* leidend, die hieronder kort toegelicht worden.

Ten eerste, *wat verstaan de RCE en SBMK onder conservering*? Conservering is een dynamisch begrip. Vaak wordt met conservering bedoeld op het beheer en behoud van kunstwerken in collecties (door restauratoren), tegenover het tentoonstellen en de presentatie van deze werken (door curatoren). In de praktijk is deze tweedeling complexer: als kunstwerken niet toegankelijk blijven en gepresenteerd worden aan het publiek gaan ze vaak ook verloren – bijvoorbeeld omdat de kennis over hoe het werk gepresenteerd moet worden, is verdwenen. Ook preventieve conservering (denk aan thema's als licht, klimaat, documentatie en registratie) speelt een rol in het behoud van kunstwerken voor presentatie. Internationaal wordt voor conservering ook wel de term *collection care and management* gebruikt. Voor deze verkenning zijn daarom ook de presentatie van kunstwerken en de context waarin de presentatie plaatsvindt meegenomen in de overkoepelende term "conservering".

Ten tweede, deze bredere, *interdisciplinaire blik* sluit nauw aan op de succesvolle multidisciplinaire onderzoeksprogramma's die in het verleden opgezet zijn door de RCE, van het internationale project *Modern Art: Who Cares?* in 1995 tot het huidige programma *Erfgoed van de 20e Eeuw*. Uit het museale veld blijkt dat deze interdisciplinaire projecten belangrijk zijn voor de ondersteuning van culturele instellingen en de juiste inzet en flexibiliteit hebben om in te spelen op de bestaande thematiek. Belangrijk is daarbij dat *nationale en internationale samenwerking* het uitgangspunt vormen voor projecten voor moderne en hedendaagse kunst, en daarmee ook voor deze verkenning. Het International Network for the Conservation of Contemporary Art | INCCA – in 1999 opgericht door het Instituut Collectie Nederland (een van de voorlopers van RCE) – vormt een belangrijke schakel in de internationale samenwerking. De RCE is verantwoordelijk voor de INCCA-website en onderhoudt contact met INCCA's steering committee, waarin ook de SBMK vertegenwoordigd is. De vorm van de samenwerking in de toekomst is ook onderwerp van onderzoek.

Ten derde, sommige onderwerpen worden in deze verkenning niet uitgebreid besproken omdat deze al aan bod komen in bestaande programmering. Natuurwetenschappelijk onderzoek naar de materiaal-technische samenstelling en de conditie van moderne en hedendaagse kunstwerken is hier niet nader uitgewerkt, omdat dit onderwerp al tot de kerntaken van de RCE behoort en goed geborgd is in het Rijkserfgoedlaboratorium. Tijdens de rondetafelgesprekken werden ook beleids-technische kwesties gesignaleerd, zoals de werkomstandigheden die zelfstandige restauratoren in Nederland ervaren door organisatorische veranderingen bij musea, of vragen over de regelgeving voor collectiebehoud. Ook dit laten we hier buiten beschouwing, omdat deze kwesties op andere plekken wordt geagendeerd (bijvoorbeeld in de Agenda Roerend Erfgoed). Deze verkenning is bewust gericht op *nieuwe en opkomende vraagstukken gerelateerd aan kennis en onderzoek*, waarmee de toekomstige uitvoeringspraktijk van moderne en hedendaagse kunstconservering en collectiebeheer wordt ondersteund. Het is onvermijdelijk dat in deze verkenning niet alle thema's aan bod komen die invloed zullen hebben op moderne en hedendaagse kunstconservering de komende jaren. Om dit dynamische en brede veld uitgebreid in kaart te brengen zou jaren onderzoek nodig zijn. Deze verkenning signaleert enkele thema's waarvan de invloed bijzonder groot is en waar het culturele veld nu ondersteuning voor zoekt.

In het verleden zijn de RCE en SBMK vaak de voortrekkers geweest om urgente thema's te adresseren in nieuwe projecten en praktijken die nog niet op de agenda stonden binnen museale organisaties. In deze verkenning zijn ook een aantal onderwerpen gesignaleerd waarvan verwacht wordt dat deze de komende jaren veel impact gaan

hebben in het veld, hoewel dit nu nog niet door alle deelnemers aan het onderzoek als zodanig werd herkend. De keuze van de deelnemers uit het museale veld die uitgenodigd zijn voor de gesprekken – en hun achtergrond en expertise – speelt hierbij mogelijk een rol. Bijvoorbeeld het thema diversiteit, inclusie, en meerstemmigheid werd tijdens de rondetafelgesprekken verschillend ontvangen. Dit is hierom niet als apart thema benoemd, maar wordt in deze verkenning wel als belangrijk aandachtspunt gezien. De invloed van het ‘dekoloniseren’ van musea, actief diversiteitsbeleid, en de vraag vanuit de maatschappij om inclusieve praktijken bij musea raakt juist conservering. Hier zitten mensen het dichtst op het object, de kunstenaar, en hun verhaal. Hier wordt de zorg voor materiële cultuur gewaarborgd – een concept dat echter nog vaak afhankelijk is van Westerse idealen die niet altijd stroken met de kunst die nu gemaakt en verzameld wordt.

In de Verenigde Staten is er veel bewustzijn voor deze thematiek, waar organisaties en initiatieven om diversiteit te vergroten en racisme tegen te gaan een positieve invloed hebben op het veld. Steeds meer conserveringsinstituten hebben bijvoorbeeld ook een diversity statement waaruit de link tussen conservering en antiracisme duidelijk wordt. In het meerjarige onderzoeksproject *Held In Trust*, naar de huidige staat en toekomstige uitdagingen voor conservering in Amerika, wordt het belang van diversiteit en anti-racisme verder benadrukt. Om meerstemmigheid te vergroten in conserveringspraktijken in Nederland is het belangrijk dat universiteiten, musea, en culturele instellingen actief aandacht geven aan dit thema in relatie tot hun personele inzet en de inhoudelijke agenda's. De RCE en SBMK kunnen voor deze thematiek een platform bieden om het bewustzijn te vergroten en een inhoudelijk gesprek op gang te brengen. De rol die de RCE kan spelen is bijvoorbeeld ook te zien in de deelname aan de tweede lichting van *Musea Bekennen Kleur*, waarbij de RCE ook een budget beschikbaar heeft gesteld voor kleinere musea (voor wie het lidmaatschapsgeld een aanzienlijk bedrag kan zijn) om aan te sluiten bij MBK. *Musea Bekennen Kleur* houdt zich echter momenteel niet bezig met conservering. Hier liggen kansen voor de toekomst om conservering inclusiever en toegankelijker te maken, en daarmee de kwaliteitszorg voor kunstcollecties te verbeteren.

Deze verkenning geeft een algemeen beeld van de thema's die de komende jaren aandacht vragen voor moderne en hedendaagse kunst conservering in Nederland en voor de RCE en SBMK specifiek. De *indeling* van de rapportage is als volgt. Na deze inleiding volgt een korte samenvatting van de geschiedenis van de RCE en SBMK met moderne en hedendaagse kunstconservering. Daarop volgt een bespreking van de geagendeerde onderwerpen in de rondetafelgesprekken en individuele gesprekken. Voorlopige conclusies en aanbevelingen ronden deze rapportage af.

TIJDLIJN

Aandacht voor conservering van Moderne en hedendaagse kunst bij de RCE

1995-1997

Internationaal onderzoeksproject Modern Art: Who Cares?

> Met 13 musea in Nederland

1997

Symposium Modern Art: Who Cares?

> ICN, SBMK, 450 deelnemers uit Europa, Japan, de Verenigde Staten, Australië, Brazilië en Canada

1998-2006

Project Kunstenaarsinterviews

> ICN, SBMK

1999

Oprichting *International Network for the Conservation of Contemporary Art / INCCA*

> ICN, SBMK, Tate Britain

In 2020: 2400 leden, 800 organisaties, 80 landen

2004-2007

Europees *Project Inside Installations*

preservation and presentation of installation art

> ICN, SBMK, 25 Europese instellingen

2006-2017

Kunststofdagen

Drie dagen per jaar met een kunststof in de hoofdrol

> ICN (na 2011 RCE), SBMK

2007-2011

Europees Project *PRACTICS on Contemporary Art: The Future*

(Practices, Research, Access, Colaboration, Teaching)

> ICN, SBMK en 33 Europese instellingen

2010

Symposium Contemporary Art: Who Cares?

> ICN, SBMK, UvA

600 deelnemers uit 33 landen

2011

Publicatie *Inside Installations*

Theory and practice in the care of Complex Artworks

> RCE, New York University, projectpartners waaronder SBMK

2011

Publicatie *The Artist Interview. For Conservation and Presentation of Contemporary Art, Guidelines and practices*

> RCE, SBMK, UvA

2017-2019

Project Collectiekennis 2.0 / Pilot Plastics

> RCE, SBMK, 10 Nederlandse musea

project opgenomen in RCE-programma *Erfgoed van de Moderne Tijd*

2018

SBMK Summit on (inter)national collaboration Acting in Contemporary Art Conservation

> RCE, SBMK, UvA 250 deelnemers (bewust klein gehouden)

2020-2023

Project Collectiekennis 2.0/Fotografie

> RCE, SBMK, UvA, 16 Nederlandse musea

project opgenomen in RCE-programma *Erfgoed van de 20e Eeuw*

MODERNE EN HEDENDAAGSE KUNSTCONSERVERING IN NEDERLAND

De RCE en SBMK hebben gedurende de afgelopen dertig jaar een cruciale rol gespeeld in de ontwikkeling van moderne en hedendaagse kunstconservering in Nederland en daarbuiten. Dit komt mede door *Modern Art: Who Cares?*, een revolutionair onderzoeksproject dat het veld – en de vooraanstaande rol van Nederland daarin – internationaal op de kaart heeft gezet.

In 1990 lanceerde het toenmalige Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk het Deltaplan voor het Cultuurbehoud. Het was een reddingsactie voor musea en voor het behoud en beheer van museaal cultureel erfgoed. Musea kregen de opdracht om de grote achterstanden die ontstaan waren vast te leggen en prioriteiten te stellen. Voor collecties van moderne en hedendaagse kunst bleek dit een lastige opdracht. Er waren geen algemene maatstaven om de conditie van moderne en hedendaagse kunstwerken te bepalen. Er bestond weinig onderzoek om nieuwe maatstaven op te baseren. Conservatoren en restauratoren van Nederlandse musea zochten contact met buitenlandse collega's en ontdekten dat er weinig tot geen onderzoek beschikbaar was naar moderne materialen, behandelmethoden en de besluitvorming hierover. Discussies ontstonden al snel over authenticiteit, betekenisgeving, materiaalgebruik, restauratie-ethiek en de relatie tot levende kunstenaars. Instituut Collectie Nederland | ICN en een groot aantal Nederlandse musea maakten deel uit van deze gesprekken. In 1995 is dit informele netwerk geformaliseerd door ICN met de oprichting van de Stichting Behoud Moderne Kunst | SBMK.

'The Netherlands really moved the field forward. With SBMK, INCCA, *Modern Art: Who Cares?*, and *Inside Installations*, the country set the stage for the rest of the world.'

GLENN WHARTON, Professor of Art History and Material Culture, UCLA

Daarmee startte een groot internationaal onderzoeksproject – *Modern Art: Who Cares?* – dat leidde tot het toonaangevende symposium en de bijbehorende publicatie onder dezelfde naam. Voor *Modern Art: Who Cares?* werden conserveringsvraagstukken rond het werk van tien kunstenaars in Nederlandse collecties onderzocht. Thema's als vergankelijke materialen en materiaal-technische kennis, betekenisgeving en authenticiteit, besluitvormingsmodellen, en de rol van de kunstenaar kwamen hier – soms voor het eerst – aan bod. Met *Modern Art: Who Cares?* (het onderzoek, het symposium en het boek) hebben de RCE en SBMK het vakgebied wereldwijd op de kaart gezet. Internationaal wordt er nog steeds veel gerefereerd aan het project als één van de belangrijkste innovatiemomenten in de geschiedenis van het veld en de start van het vakgebied. De modellen voor besluitvorming en registratie die uit het onderzoeksproject voortkwamen, worden gebruikt in musea, aan universiteiten en door wetenschappers over de hele wereld. Dat de nalatenschap van *Modern Art: Who Cares?* groot is, blijkt ook uit meerdere recente projecten in Nederland die in naam verwijzen naar het project: zoals *Modern Art: Who Shares?*, *Contemporary Art: Who Cares?*, *Digital Art: Who Cares?* en, in 2022 in Schotland, *Sustaining Art: Who Cares?*.

Tijdens het project *Modern Art: Who Cares?* begon de Stichting Restauratie Ateliers Limburg (SRAL) met voorbereidingen om de specialisatie Moderne Kunst te gaan aanbieden in 1998. De University of Applied Sciences in Bern startte in dat zelfde jaar met een specialisatie voor moderne materialen en elektronische media. In 2005 is de SRAL-opleiding overgedragen aan de Universiteit van Amsterdam.

Door het project *Modern Art: Who Cares?* ontdekten de Nederlandse musea voor moderne en hedendaagse kunst dat ze dezelfde problemen hadden en zagen de enorme meerwaarde van een 'trusted' platform voor uitwisseling en discussie. Er was grote behoefte vanuit de musea om deze samenwerking in de vorm van de SBMK te verduurzamen. De organisatiestructuur van de SBMK met een coördinator, betaald door de partners en een stuurgroep vanuit het veld, is vanuit die behoefte ontstaan.

¹ Beerkens, Lydia, Paulien 't Hoen, Ijsbrand Hummelen, Tatja Scholte, Sanneke Stigter, and Vivian van Saaze, eds. *The Artist Interview: Guidelines and Practice for Conservation and Presentation of Contemporary Art*. Heijningen: Jap Sam Books, 2012.

² Uit het project *Inside Installations* kwam ook een publicatie voort: Scholte, Tatja, and Glenn Wharton, eds. *Inside Installations: Theory and Practice in the Care of Complex Artworks*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2011.

Na het succes van *Modern Art: Who Cares?* hebben SBMK en ICN zich voornamelijk gericht op de spin-offs van dit project. Het International Network for the Conservation of Contemporary Art | INCCA werd opgericht als levendig internationaal netwerk voor de conservering van moderne en hedendaagse kunst. Een onderzoeksproject naar het gebruik van / methodes voor kunstenaarsinterviews voor conserveringsdoeleinden resulteerde in de internationale methode *The Artist Interview* en de gelijknamige publicatie¹. Ook hier liepen RCE en SBMK vooruit op het veld. Daarna volgde *Inside Installations*, een groot Europees project in het kader van het Culture 2000 programma, opgezet en gecoördineerd door ICN (Tatja Scholte). Het hele INCCA-netwerk was hierbij betrokken. De internationale kick-off van het project viel samen met de eerste werkdag van de huidige coördinator van SBMK (Paulien 't Hoen). Hiermee startte een nieuwe periode van intensieve samenwerking tussen RCE en SBMK, met de uitvoering van *Inside Installations* en de voorbereiding en uitvoering van de opvolger: *PRACTICS*². Deze grote samenwerkingsprojecten stopten na 2011, omdat er geen capaciteit meer was om binnen dit kader Europese aanvragen te doen.

ICN (vanaf 2011 onderdeel van de RCE) en SBMK hebben sindsdien niet stil gezeten. Tussen 2008 en 2014 liep de ICN onderzoeksagenda *Kennis voor Collecties*, met daarin het programma Object in Context. Waar het programma raakte aan moderne en hedendaagse kunst was SBMK betrokken. Hierop volgde tussen 2015 en 2018 het programma *Erfgoed van de Moderne Tijd*, waaruit bleek dat musea zich zorgen maakten over de toekomst van hun collecties. Om musea hierin te ondersteunen is door de RCE en SBMK het project Collectiekennis 2.0 gestart, waarbij de pilot *Project Plastics* (2017-2019) door SBMK werd gecoördineerd en ook onderdeel was van het RCE-programma *Erfgoed van de Moderne Tijd*. Na de succesvolle pilot is in 2020 het volgende project gestart: *Project Collectiekennis 2.0 - Fotografie* (2020-2023). Dit project maakt momenteel deel uit van het RCE-programma *Erfgoed van de 20e Eeuw* (2021-2024). Daarnaast zijn bij SBMK ook specifiek samenwerkingsprojecten ontwikkeld rondom mediakunst, zoals het *Project Conservering Videokunst* (2001-2003) in samenwerking met het Nederlands Instituut voor Mediakunst (NIMK, tegenwoordig LIMA); het project *Behoud Mediakunst Collectie Nederland* (2010-2012); en het project *Transformatie Digitale Kunst*, Peter Struycken.

De SBMK is uitgegroeid tot een organisatie die door een grote groep Nederlandse musea en instellingen wordt gedragen. In zekere zin heeft SBMK een vertegenwoordigende rol voor de musea op nationaal en internationaal niveau, zowel wat betreft beleidsvorming als initiatie van onderzoek en kennisdeling. SBMK fungeert als een soort koepelorganisatie.

CHRISTIANE BERNDES, voorheen Curator Collecties, Van Abbemuseum

Dit alles heeft ervoor gezorgd dat, zoals Nederland wereldberoemd is op het terrein van onderzoek en conservering van zeventiende-eeuwse kunst, ons land dat ook is op het vakgebied van beheer en behoud van moderne en hedendaagse kunst. Met de pensionering van de mensen die zich binnen RCE de afgelopen decennia bezig hebben gehouden met de moderne en hedendaagse kunst, ontstaat nu de gelegenheid voor de RCE om deze rol opnieuw in te richten met oog op de toekomst, op basis van deze nalatenschap.

Op dit moment is conserveringspraktijk weer volop in beweging. Nieuwe materialen en technieken, digitale processen, sociaal-geëngageerde kunst en maatschappelijke kwesties beïnvloeden niet alleen de kunstproductie, maar ook de conserverings- en tentoonstellingspraktijk. Tegelijkertijd ondergaan culturele instellingen ook organisatorische veranderingen, bijvoorbeeld doordat musea steeds minder restauratoren in (vaste) dienst hebben. Dit alles heeft tot gevolg dat naast materiaal-technisch en object-gericht onderzoek de menselijke (of maatschappelijke) kant van kunst en conservering steeds belangrijker wordt voor onderzoek. Dit bleek ook uit de inbreng van deelnemers aan de gesprekken, zoals hieronder verder wordt uitgewerkt.

RONDETAfelGESPREKKEN

Voor deze verkenning zijn vier rondetafelgesprekken georganiseerd met vertegenwoordigers van verschillende musea, universiteiten, de Stichting Behoud Moderne Kunst en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Deze rondetafelgesprekken vonden plaats tussen 25 juni en 6 juli 2021. Zij werden geleid door Tatja Scholte (RCE) en Paulien 't Hoen (SBMK), waarbij Damiët Schneeweisz (SBMK) als onderzoeker aanwezig was. Daarnaast zijn door Damiët ook individuele interviews gehouden met relaties van de RCE en SBMK voor dit thema, o.a. Christiane Berndes (voorheen Van Abbemuseum), Glenn Wharton (UCLA), Agnes Vugts en Michelle van der Sluis (Raadsaam Erfgoedprojecten), Annet Dekker (UvA), Pip Laurenson (Tate/Maastricht University/INCCA) en Tom Learner (Getty Conservation Institute/INCCA). Deelnemers aan de gesprekken werd gevraagd wat zij de komende jaren als het belangrijkste onderwerp, vraagstuk of probleem beschouwen. De antwoorden waren divers en in alle gevallen ontspon zich een levendige discussie. Het enthousiasme om deel te nemen aan de gesprekken was groot, net als de bereidheid om gevoelige kennis te delen met collega's van andere instellingen. Deze openheid werd herkend als een gevolg van de unieke positie die SBMK en RCE al meer dan twintig jaar innemen en de vrijplaats die zij bieden voor een open uitwisseling van gedachten en ideeën.

'Simply connecting different museums and providing a safe space for conservators to talk about what they are facing can be incredibly helpful. It is key to have a space to have these discussions without being judged.'

TOM LEARNER, Head of Science, Getty Conservation Institute

De belangrijke functie van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed als kennisinstituut werd vaak benoemd. Musea hebben niet de tijd of personele inzet om diepgaand onderzoek te doen naar toekomstige vraagstukken. Gespecialiseerd onderzoek vindt plaats in universiteiten, maar is vaak te technisch en specialistisch om te landen in de museale sector. Uit de gesprekken bleek dat musea en culturele instellingen de samenwerking met de RCE en SBMK op zijn sterkst ervaren wanneer het gaat om toepasbare kennis en het delen van deze kennis in een breder netwerk (ook online). De RCE en SBMK vormen een bijzondere schakel tussen onderzoek en praktijk. Er werd dan ook duidelijk uitgesproken dat er vanuit het museale veld behoefte is aan verdere begeleiding in de komende jaren op een aantal urgente thema's.

Op basis van de gesprekken is deze rapportage ingedeeld in drie hoofdthema's: continuïteit en duurzaamheid; kennisdeling en kennisborging; collectiemanagement en veranderende (kunst)praktijk. Een overzicht van de gesprekken en een lijst van de deelnemers aan het onderzoek voor deze verkenning is toegevoegd als bijlage.

CONTINUÏTEIT EN DUURZAAMHEID

Het continueren van kunstwerken voor de toekomst is een van de kerntaken van conserveringspraktijk. De veranderlijkheid van hedendaagse kunst maakt deze taak ingewikkeld. Restauratoren worden geconfronteerd met nieuwe technische en ethische vraagstukken die nog niet terug te vinden zijn in bestaande literatuur of bekende expertise. Veranderende kunstpraktijken komen bijvoorbeeld tot uiting in het gebruik van relatief nieuwe materialen, zoals plastics, of bij het gebruik van digitale programma's of machines voor mediakunst. Voor plastics is bij de RCE en SBMK al een langere traditie van onderzoek om het museale veld te ondersteunen in het maken van conserveringsbeslissingen waarvoor gespecialiseerde kennis nodig is. Het veld ontwikkelt echter snel. In de toekomst kunnen de RCE en SBMK hun rol als kennisinstituut en schakel naar het veld alleen behouden door te blijven anticiperen op hedendaagse kunstpraktijken en het benodigde onderzoek om de continuïteit van deze objecten te waarborgen.

'Mediakunst beweegt zo ontzettend snel, daar moet je vanaf het begin bij zijn. Eén jaar verder en je kunt al te laat zijn.

Bijvoorbeeld omdat bepaalde programmatuur niet meer te krijgen is of extreem duur is geworden.'

SANNEKE STIGTER, Assistent professor Conservering en Restauratie Cultureel Erfgoed, Universiteit van Amsterdam

Voorals mediakunst kwam vaak naar voren als een onderwerp waar musea, universiteiten en culturele instellingen mee bezig zijn en/of zich zorgen over maken. Musea hebben moeite om de juiste expertise te vinden voor het behoud van mediakunst en worden vaak pas (te) laat met problemen geconfronteerd. Dit geldt ook voor tijdelijke kunstwerken, performances, of werken met lichtinstallaties. De continuïteit van dit type werken is vaker afhankelijk van het activeren van kennisnetwerken binnen en buiten het museum, dan van specifiek onderzoek naar individuele objecten vanuit één instelling. Kortom, het is in het museale veld steeds belangrijker om kennis te kunnen delen, terwijl het door de afname in stafmedewerkers moeilijker is om deze kennis zelf in huis te hebben. In het volgende thema, kennisborging, wordt dit onderwerp verder uitgewerkt.

Ook sociaal-geëngageerde en site-specifieke kunst roepen andere vragen op voor beheer en behoud. Dit heeft te maken met de veranderende relatie van het materiële object tot de context van het kunstwerk: de waarde en betekenis van hedendaagse kunstwerken ligt niet altijd in het materiële object zelf, maar ontstaat vaak juist uit de relatie tot het publiek of activistische bewegingen. Hedendaagse kunst maakt deel uit van een groter relationeel netwerk van mensen, objecten, en waarden in de wereld. Voor de continuïteit van deze werken kan dit betekenen dat juist dit netwerk van relaties onderhouden moet worden. Hier zitten ook implicaties aan vast voor collectie-management, zoals later in de rapportage besproken wordt.

‘Met veel kunstwerken gaan we minder materiaal, maar juist meer documentatie opslaan om het in de toekomst opnieuw uit te kunnen voeren. Bij online -, social media -, maar ook bij conceptuele kunstwerken gaat het om processen. Hoe documenteren we die en hoe maken we de processen inzichtelijk om het werk in de toekomst weer te presenteren?’

GABY WIJERS, Directeur, LIMA

‘Mensen maken kunst. Al deze ‘menselijke informatie’, ofwel de kennis die mensen hebben over kunstwerken, die ermee werken, ze verzamelen, of de kennis die bij kunstmanifestaties en politieke kunstuitingen ontstaat, maakt deel uit van de context van het werk. Wat zorg behoeft is het moment dat deze werken aangekocht worden. Hoe gaan we om met menselijke informatie om dit soort ongrijpbare kunst te behouden?’

SANNEKE STIGTER, Assistent professor Conservering en Restauratie Cultureel Erfgoed, Universiteit van Amsterdam

Om deze kunstwerken te behouden en opnieuw te kunnen presenteren, is het belang van goede documentatie, al vanaf het moment van aankoop, nog groter. Daarbij moet andersoortige informatie opgeslagen worden. Er is in de afgelopen jaren veel ontwikkeld op het gebied van documentatiepraktijk en archiveringsstrategieën. Mogelijk is er in de toekomst baat bij onderzoek voor specifieke deelgebieden: zoals bijvoorbeeld preventief documenteren, waarbij al vroeg informatie opgeslagen wordt over de context, staat, of ecologische voetprint van het kunstwerk; of een verbreding van de documentatie met *oral history* door de interviews (die steeds vaker gedurende de levensloop van het kunstwerk afgenomen worden) toegankelijker te maken voor het hele veld (mogelijk in samenwerking met INCCA). Hierbij kan ook naar andere disciplines gekeken worden, zoals bijvoorbeeld archeologie, antropologie, en *oral history*, waar de vergankelijkheid van bronnen al langere tijd een thema is; en naar verschillende culturen, waar al eeuwenlang informatie, verhalen, en dans, zang of culturele praktijken in stand gehouden worden door andersoortige conserveringsmethodes. Onderzoek naar interdisciplinaire kennisdeling, met name voor verschillende perspectieven op continuïteit, kan de conservering van hedendaagse kunst en de diverse gedaantes en verschijningen ondersteunen in de toekomst.

‘Steeds meer collecties komen in de buurt van hun bewaar-capaciteit, en daarbij hoort de vraag of je alles nog wel onder museale condities kunt bewaren, en welke marges je daarin mag hanteren om minder energie te besteden.’

KLAAS-JAN VAN DEN BERG, Senior onderzoeker Rijkserfgoedlaboratorium, RCE

Een belangrijk onderdeel van continuïteit voor hedendaagse conserveringspraktijk is duurzaamheid. Dit thema werd tijdens alle rondetafelgesprekken geagendeerd. Het groeiende bewustzijn van het belang van duurzaamheid, specifiek in relatie tot de klimaatcrisis, zal de komende jaren van grote invloed zijn op de conservering van cultureel erfgoed in het algemeen en moderne en hedendaagse kunst in het bijzonder. Dit valt bijvoorbeeld af te lezen aan de conferentie die in November 2022 in Schotland word georganiseerd: *Sustaining Art: Who Cares?*. Het begrip ‘duurzaamheid’ omvat niet alleen het klimaat maar ook economisch en sociaal welzijn (ook wel social *sustainability* genoemd): een verweven netwerk van mensen, gebruiken, en de staat van de aarde die onderling van elkaar afhankelijk zijn. De Schotse conferentie refereert hierbij aan de rol van de Sustainable Development Goals van de Verenigde Naties voor inclusieve conserveringspraktijk. Hieronder gaat het specifiek over het duurzaam continueren van collectiebeheer en behoud.

In het algemeen hebben restauratieateliers en conservatoren vaak al stappen gezet om hun praktijk te verduurzamen en ‘groenere’ materialen en technieken te gebruiken. Musea laten duurzaamheidstesten uitvoeren door onafhankelijke bedrijven. De vergroening van laboratoria is inmiddels vaak opgenomen in beleid bij culturele instellingen. Ook lijken musea voorlopig goed voorbereid op rampscenario's, zoals deze zomer bij de overstromingen in Limburg, met strategieën voor de veiligheid van de collectie. Mogelijk zullen in de toekomst extreme weersituaties vaker meegenomen worden in risicobeoordelingen voor bruiklenen.

‘Collecties groeien maar. Uiteindelijk moet je gaan kiezen wat je wel en niet wilt behouden uit enorme collecties. De vraag is: zijn er grenzen aan groei? Kan duurzaamheid ook krimp betekenen?’

LUDO VAN HALEM, Conservator 20e eeuw, Rijksmuseum

Uit de rondetafelgesprekken bleek dat deelnemers vragen hadden over de continuïteit van grote collecties in het huidige museale veld. Is het bijvoorbeeld nog wel mogelijk om een hoge standaard zorg waar te maken voor zulke grote collecties? Hoewel collecties in de privésector soms wel actief ontzamd worden, is dit bij musea een nog grotendeels onbesproken onderwerp. Musea gaan verschillend om met hun depots: waar Museum Boijmans Van Beuningen bijvoorbeeld recent een indrukwekkend open depot heeft geopend in Rotterdam, zoeken kleinere musea, zoals bijvoorbeeld het Bonnefanten, naar opties om het depot samen te voegen met andere collecties in de buurt. In september 2021 is ook het Collectie Centrum Nederland (CC NL) geopend, waar de collecties van de RCE, het Rijksmuseum, het Nederlands Openluchtmuseum en Paleis het Loo bewaard worden.

Voor conserveringspraktijken van moderne en hedendaagse kunst schuurt de focus op duurzaamheid mogelijk meer dan bij historische objecten, waarvoor de keuze om ze te bewaren in het verleden gemaakt is. Musea zouden bijvoorbeeld beter op de hoogte gesteld kunnen worden van de ecologische voetprint van de werken die ze aankopen voor de collectie om het bewustzijn te vergroten. Daarnaast is er nog weinig informatie over het perspectief van kunstenaars zelf op deze kwesties. De RCE en SBMK zouden mogelijk een rol kunnen spelen door de huidige richtlijn voor kunstenaars-interviews te verbreden, om ook inzage te krijgen in het perspectief van kunstenaars op de relatie van hun werk tot duurzaamheid.

‘Voor het bewaren van digitale en mediakunst wordt nu vaak gebruik gemaakt van methodes zoals migratie, virtualisatie, en emulatie. Het probleem is dat dit vaak tijdelijke oplossingen zijn. Er is een vermeerdering van technieken die gebruikt worden voor één werk, en dat werk neemt steeds meer ruimte en energie in beslag. Wanneer mag je werken loslaten? Hoe pleeg je euthanasie op digitale kunst?’

ANNET DEKKER, Assistentprofessor, Universiteit van Amsterdam

De ecologische voetprint van hedendaagse kunst is bijvoorbeeld juist groot bij digitale en mediakunstwerken, die extreem veel ruimte innemen op digitale servers. Deze zijn afhankelijk van machines die constant draaien en daarbij veel energie – en ook fysieke ruimte – opeisen. Vaak is mediakunst ook onderhevig aan digitale processen (mede door de acceleratie van digitale ontwikkelingen) die de ruimte die de werken innemen verder vergroten. Dit heeft als gevolg dat dit type kunst zeer kostbaar is voor beheer en behoud, en gevoelig voor de snelle veranderingen waaraan het veld onderhevig is. De ecologische voetprint zou in de bestaande besluitvormingsmodellen voor moderne en hedendaagse kunst meegenomen kunnen worden, en er kan nagedacht worden over andere conserveringsmethodes die mogelijk zelfs de eindigheid van de werken meenemen in beslissingen.

KENNISDELING EN KENNISBORGING

Tijdens de rondetafelgesprekken uitten de deelnemers hun zorgen over het effect van schaarse kennisborging op collectiebeheer en behoud voor moderne en hedendaagse kunst.

‘De rol van de conservator is aan het veranderen. Van oudsher heeft deze kennis over de collectie en onderhoudt het contact met kunstenaars. Maar het maken van tentoonstellingen wordt steeds belangrijker. We moeten er als museum voor waken dat de kennis en het netwerk van de conservator niet verdwijnen.’

MARIJE VERDIJN, Hoofd Collectiebeheer, Centraal Museum Utrecht

Belangrijke kennis voor moderne en hedendaagse kunstwerken is in het museale veld verspreid over meerdere niveaus en diverse disciplines: van technici en art handlers tot registrars, conservatoren en restauratoren. Door nieuwe kunstpraktijken verandert de rol van deze verschillende spelers in relatie tot het werk. Bijvoorbeeld: documentatie wordt belangrijker, kunstwerken reizen vaker voor bruiklenen en reizende tentoonstellingen, naar niet-museale plekken. Daarnaast is de zorg voor kunstwerken gemaakt van ongebruikelijke materialen of digitale programma's vaker afhankelijk van de expertise van externe specialisten. Voor collecties van moderne en hedendaagse kunst is het van belang dat kennis op verschillende niveaus verzameld wordt. Vaak wordt veel waarde gehecht aan de expertise van conservatoren in musea, maar ook de kennis van andere medewerkers die betrokken zijn bij de zorg voor het kunstwerk is van belang voor conservering en presentatie in de toekomst: zoals bijvoorbeeld de ervaringen met het kunstwerk van de art handler, de beveiliging, en de technische dienst.

Daarnaast verandert de personele inzet bij musea: er zijn minder medewerkers in vaste dienst – zoals vaste conservatoren en restauratoren – en meer medewerkers vanuit de flexibele schil of met een tijdelijk contract, waaronder bijvoorbeeld tentoonstellingsmakers en curatoren. Ook is er een grotere druk op musea om tentoonstellingen te maken en zijn er gemakkelijker fondsen beschikbaar voor exposities, terwijl tijd en gelden voor conservering en onderzoek moeilijker te organiseren zijn. Dit heeft als gevolg dat steeds minder expertise, met name voor conserveringsvraagstukken, geborgd is in het museum zelf. Musea zijn vaker afhankelijk van externe specialisten voor onderzoek en restauratie. Dit baart zowel de culturele instellingen als de zelfstandige restauratoren zorgen. Het werk dat van zelfstandigen wordt verwacht, overstijgt vaak de vooraf opgestelde taakomschrijvingen. Tegelijkertijd is essentiële kennis over de staat van en zorg voor de collectie die externen meebrengen niet ingebed bij musea. Als tijdelijke contracten aflopen, verdwijnt veel van de kennis en expertise. Dit geldt ook voor de overdracht van kennis tussen senior medewerkers die met pensioen gaan en hun opvolgers. Organisaties lopen het risico dat in deze overdracht belangrijke kennis, expertise, en netwerken verloren gaan. Ook wanneer er wel aandacht is voor een duurzame overdracht van kennis, is het in de praktijk moeilijk om kennis en netwerken te delen. Generationele of culturele verschillen kunnen hier ook een rol in spelen.

‘Hoe gaat het museale veld de kennis over de collecties die verloren dreigt te gaan, blijvend behouden, ontwikkelen en delen?’

Raadsaam Erfgoedprojecten

Het belang van kennisborging is door de Stichting Behoud Moderne Kunst gesignaleerd in 2021 met de studiedag *Modern Art: Who Shares?* en twee series workshops Kennisborging, georganiseerd in samenwerking met Raadsaam Erfgoedprojecten. Dit bureau deed in 2018-2019 onderzoek naar het vastleggen van specialistische kennis in de culturele sector. Uit dat onderzoek bleek dat kennisdelen 'een hoge prioriteit' heeft bij musea, maar dat ze zowel op organisatorisch als individueel niveau moeite hebben om het thema een rol te geven in de organisatie. Er bestaat geen one-size-fits-all oplossing, zo stellen de oprichters van Raadsaam Erfgoedprojecten.

Uit de rondetafelgesprekken bleek dat dit een belangrijk aandachtspunt is en dat musea baat zouden hebben bij ondersteuning van de RCE en SBMK om de bewustwording van het belang van kennisborging te vergroten, en onderzoek te doen naar mogelijke strategieën die gedeeld kunnen worden in het veld.

Kennis van mediakunst en digitale praktijken

Daarnaast is er specifiek vraag naar meer kennis over digitale kunst die niet ingebed is bij musea, maar wel noodzakelijk is om deze werken te kunnen blijven presenteren. Musea zijn nu afhankelijk van LIMA, het platform in Nederland voor digitale kunst, voor belangrijke kennis voor de zorg voor mediakunst in hun collectie. LIMA kan deze taak echter niet alleen op zich nemen, en deelnemers aan de rondetafelgesprekken zouden graag meer ondersteuning voor digitale (en mechanische) kunstwerken zien in de toekomst. Bij de Universiteit van Amsterdam is de specialisatie Time-Based Media Arts Conservation opgericht binnen de master Contemporary Art Conservation om studenten op te leiden voor deze thematiek. De academische expertise die ontwikkeld wordt bij universiteiten komt echter niet altijd bij musea terecht. Dit wordt mede veroorzaakt door het ontbreken van ontwikkelingsplekken voor conserveringsstudenten moderne en hedendaagse kunst omdat ook vooraanstaande moderne kunstmusea niet (meer) over een eigen restauratie-atelier beschikken. Daarbij wordt het voor deze trainingsprogramma's steeds ingewikkelder om bij te blijven met de versnelling van ontwikkelingen in het veld.

'We zijn aangewezen op de expertise van externen bij het conserveren of digitaliseren van mediakunst. Dat is spannend. We weten niet hoe de collectie gaat groeien, of er meer digitale werken bij komen. In hoeverre hebben we die kennis zelf in huis, en waar halen we de kennis anders vandaan?'

CHARLOTTE FRANZEN, Hoofd Collecties, Bonnefanten

Uit deze thematiek ontstaat mogelijk een opdracht voor de RCE en SBMK om expertise op het gebied van mediakunstwerken en digitale kunst beschikbaar te maken. Deze organisaties zouden in de toekomst een belangrijke ondersteunende rol voor het veld kunnen innemen door als vraagbaak te fungeren voor musea en culturele instellingen.

Werken in netwerken

Een belangrijk onderdeel van het borgen van kennis voor musea en culturele instellingen met collecties voor moderne en hedendaagse kunst is het onderhouden van netwerken en relaties.

Er wordt door organisaties tegenwoordig vaak in netwerkverband gewerkt. Dit zie je bijvoorbeeld bij het gebruik van externe restauratoren, maar ook in het belang van relaties met specialisten, technici, etcetera voor het behouden van collecties van moderne en hedendaagse kunst. Er worden zelfs gezamenlijk werken aangekocht

door meerdere musea. Een breed (inter)nationaal netwerk maakt het mogelijk voor culturele instellingen om zelf niet alle kennis in huis te hebben. Daarnaast heeft de globalisering van moderne en hedendaagse kunst in Nederlandse collecties ook gevolgen voor de benodigde kennis en expertise, waardoor instellingen moeten zoeken in een internationaal versnipperd netwerk. Het belang van goede relaties is daardoor nog groter geworden. Dit is vooral voor kleine instellingen lastig. De zorg voor hedendaagse kunst vraagt vaak om kennis en expertise die momenteel niet altijd bij musea is ingebed in hun organisatie of eigen netwerk. Bij musea met collecties voor moderne en hedendaagse kunst zijn deze netwerken vaak afhankelijk van individuen die zich persoonlijk inzetten om het netwerk te onderhouden. Een community-based approach, gebaseerd op een verspreid globaal netwerk, zal steeds belangrijker worden voor de conservering van moderne en hedendaagse kunst in de toekomst.

‘In hedendaagse kunst worden vaak technologieën gebruikt die na verloop van tijd obsoleet worden. Maar ze bestaan nog steeds en er zijn communities die ze in stand houden. Experts bevinden zich vaak buiten het museaal bestel. Waar is de expertise nog te vinden, bij wie moet ik zijn? Het zou zinvol zijn om die netwerken zichtbaar te maken en te delen, ook internationaal.’

VIVIAN VAN SAAZE, Universitair Hoofddocent Museum Studies en Conserveringstheorie, Faculteit der Cultuur- en Maatschappijwetenschappen, Universiteit Maastricht

‘Our core mission at INCCA is to provide a hub for international exchange for the contemporary art community. A place where you can ask questions that you would not be comfortable asking in a formal conference, for example. Recently, the pandemic has helped to create the means to fulfil the needs of a growing international community and help us be more global. It’s about helping the field to have these conversations and adapt to a challenging changing environment.’

PIP LAURENSEN, Head of Collection Care Research at Tate, Professor in Art, Collection and Care at the University Maastricht, and member of the INCCA Steering Committee

Het culturele veld zou gebaat zijn bij het zichtbaarder en toegankelijker maken van relevante netwerken voor moderne en hedendaagse kunstconservering, zodat deze goed vindbaar zijn en daardoor toekomstbestendiger. RCE en SBMK spelen een belangrijke rol in het faciliteren van nationale en internationale samenwerking voor culturele instanties en zouden deze rol in de toekomst nog verder uit kunnen breiden, bijvoorbeeld door overzicht te bieden en belanghebbenden de weg te wijzen. Met name INCCA is een belangrijk internationaal netwerk voor moderne en hedendaagse kunstconservering. Er kan verder nagedacht worden over het uitbreiden of versterken van deze internationale samenwerking.

COLLECTIEMANAGEMENT EN VERANDERENDE (KUNST)PRAKTIJK

‘Vroeger had je als collectiebeheerder meer grip op het kunstwerk. Het was een tekening, of een schilderij – we hebben conservatoren die daar gespecialiseerd in zijn. Hedendaagse kunst is uiterst divers qua materiaal en verschijningsvormen.’

CHARLOTTE FRANZEN, Hoofd Collecties, Bonnefanten

Conservatoren voor moderne en hedendaagse kunst worden geconfronteerd met dilemma's die de zorg voor kunstwerken compliceren. Ze maken keuzes die de waarde van het kunstwerk beïnvloeden. Kies je ervoor om de originele staat en 'authenticiteit' van het kunstwerk te preserven, of is het belangrijker om dezelfde boodschap of ervaring over te brengen naar een hedendaags publiek, zelfs als dat het uiterlijk van het werk verandert? Deze keuzes beginnen al bij de aankoop van een werk. Wat behoud je bijvoorbeeld van een performance, en hoe bepaal je wat de 'originele' versie is van een kunstwerk dat zich ontwikkelt gedurende de tentoonstelling? Nu er constant nieuwe media en materialen voor hedendaagse kunst verschijnen, worden culturele instellingen vaker geconfronteerd met diverse complexe vraagstukken voor collectiemanagement en besluitvorming. Deze schuren met de traditionele blik op kunst, beheer, en behoud die bij veel musea diepgeworteld is. Duurzame selectie, ondersteund door flexibele besluitvormingsmodellen, en goede documentatie vanaf het moment van aankoop, worden steeds belangrijker voor collecties van moderne en hedendaagse kunst.

‘Er is een spanningsveld tussen authenticiteit en reconstructie. Je hebt te maken met installaties waar je, wanneer je ze wilt tonen, ontdekt dat er stukken ontbreken of vergaan zijn. Wil je dat werk laten zien moet je een oplossing bedenken. Er is behoefte om de authenticiteit te waarborgen en het object ook in zijn tijd te kunnen plaatsen voor het publiek.’

LUDO VAN HALEM, Conservator 20e eeuw, Rijksmuseum

Tijdens de rondetafelgesprekken bleek bijvoorbeeld dat deelnemers zich bezighouden met de reconstructie/reproductie van hedendaagse kunstwerken en de consequenties voor besluitvorming. Dit punt kan zich op kan op verscheidene manieren manifesteren, zoals bij reproductie- en restauratie-ethiek. Conservatoren, en in overleg soms zelfs restauratoren, kunnen conserveringsbeslissingen nemen die de originele staat van het kunstwerk aantasten. Musea werken ook steeds meer met tentoonstellingskopieën en gedigitaliseerde versies van bestaande kunstwerken, terwijl de originele werken veilig in het depot blijven. Ook bij digitale- en mediakunst vervaagt de grens tussen origineel werk en kopie door de vele migraties en andere digitale processen waaraan het werk onderhevig is. In hoeverre zijn deze keuzes ethisch verantwoord? Wat is de status van zo'n kopie voor collectiemanagement, en hoe beïnvloedt deze besluitvorming en beleid?

Dit is geen nieuw thema voor moderne en hedendaagse kunst. Tijdens *Modern Art: Who Cares?* werden reproductie en restauratie-ethiek ook al gesignaleerd als belangrijk thema, waarop de SBMK vervolgens het Model voor Besluitvorming heeft gepubliceerd. Dit model is vanuit de Cologne Institute of Conservation Sciences (in samenwerking met o.a. de RCE en SBMK) in 2019 aangepast om beter aan te sluiten op huidige inzichten in hedendaagse kunstconservering. Mogelijk zou dit model in de toekomst opnieuw uitgebreid kunnen worden, om andere ethische kwesties – zoals bijvoorbeeld ecologische voetprint, reconstructie-ethiek, en mediarechten – al eerder in kaart te brengen. Dit zou het culturele veld kunnen helpen om eerder zicht te hebben op de staat van de collectie en verantwoorde keuzes voor aankoop en conservering te maken. Tegelijkertijd, zo bleek uit het onderzoek voor deze verkenning, is het culturele veld steeds meer op zoek naar radicaal andere oplossingen die de conserveringspraktijk beter in de 21e eeuw plaatsen, en is er interesse in onderzoek en een platform om deze fundamentele gesprekken op een bredere schaal te voeren.

Networks of care

Tegelijkertijd hebben conserveringskwesties in relatie tot de maatschappij steeds meer invloed op collectiemanagement en zoeken musea en andere culturele instellingen naar manieren om de conserveringspraktijk te verbinden aan de maatschappij. Denk bijvoorbeeld aan het belang van participatie en interactie bij sommige kunstwerken en de populariteit van sociaal-geëngageerd werk. Er is steeds meer bewustzijn in het Nederlandse culturele veld dat een breed netwerk van mensen een rol speelt in het ontstaan en continueren van hedendaagse kunst. Kunstwerken circuleren in een netwerk van producenten (met de kunstenaar als drijvende kracht), culturele instellingen, publiek, en andere betrokkenen. Binnen dit relationeel netwerk is het vertrouwde ethische kader dat musea gebruiken niet altijd meer van toepassing. Voor collectiemanagement is het belangrijk om deze *networks of care* goed in beeld te hebben om verantwoorde beslissingen te nemen. Om musea hierin te ondersteunen kan bijvoorbeeld het bestaande ethisch kader opnieuw bekeken worden, waarbij de (plaatselijke) netwerken die rondom kunstwerken ontstaan eerder betrokken kunnen worden. Daarbij ontstaat er mogelijk ook meer ruimte om niet-museale bruikleengevers (een terugkerend thema bij de RCE) te erkennen en te betrekken in de zorg voor moderne en hedendaagse kunst.

‘When we look at our field, conservation is so white, and there are so many people whose voices are not represented. This is the moment to address it.’

GLENN WHARTON, Professor of Art History and Material Culture, UCLA

‘Er zijn andere perspectieven nodig om bepaalde patronen te doorbreken.’

CHARLOTTE FRANZEN, Hoofd Collecties, Bonnefanten

‘Diversiteit en inclusie is een grote uitdaging voor conservering. Het veld is zo ontzettend wit. Ik ben benieuwd hoe we dat veranderen vanuit ons vak. Moeten we intrinsiek nadenken over andere vormen van conservering?’

SANNEKE STIGTER, Assistent professor Conservering en Restauratie Cultureel Erfgoed, Universiteit van Amsterdam

Deze thematiek raakt ook het belang van diversiteit, meerstemmigheid en plaatsgebondenheid voor een vernieuwd ethisch kader voor culturele instellingen. De gelaagdheid van betekenissen en verhalen die ontstaan uit het werk zelf en de relatie met een breder publiek – ook buiten de muren van het museum – kunnen ook de zorg voor de objecten vanuit een conserveringsoogpunt verrijken. Hoewel het bewustzijn groeit dat conserveringspraktijk in Nederland gebaat kan zijn bij grotere inclusiviteit en nieuwe perspectieven, zoeken musea en culturele instellingen naar manieren om hiermee om te gaan en is er behoefte aan een platform om bewustzijn en discussie te bevorderen. De RCE en SBMK kunnen dit platform bieden om het bewustzijn over deze thematiek te vergroten, nieuwe kansen te creëren en kennis te delen.

‘There is a real imperative to diversify the profession. On the one hand, within a Western and European context, we must provide accessible routes in and make conservation more visible so that people understand the work that is happening. At the same time, we must develop a profile for the profession internationally and understand the different ways of conservation that exist in different countries.’

PIP LAURENSEN, Head of Collection Care Research at Tate, Professor in Art, Collection and Care at the University Maastricht, and member of the INCCA Steering Committee

Internationale samenwerking

Het netwerk dat conservering en hedendaagse kunstpraktijk verbindt in Nederland wordt steeds breder en globaler. Musea en culturele instellingen willen graag deel uit maken van deze internationalisering maar in de praktijk blijken samenwerkingsprojecten vaak ingewikkeld – bijvoorbeeld door de hoge vereisten vanuit beheer en behoud voor bruiklenen naar instellingen in het buitenland (vooral buiten de traditionele partnerlanden). De RCE is in voorgaande projecten succesvol een aanjager geweest om culturele instellingen te motiveren samen te werken met partnerinstituten in het buitenland en kan hier in de toekomst een verbindende rol in blijven spelen. De bestaande infrastructuur met SBMK en INCCA kan hiervoor directe schakels bieden naar het (inter)nationale veld. Daarnaast zijn hier mogelijkheden voor de RCE en SBMK om culturele instanties te ondersteunen door bijvoorbeeld dit internationale netwerk zichtbaar en toegankelijk te maken voor Nederlandse en internationale spelers, zoals ook in het thema ‘kennisborging’ aan bod kwam.

‘The conservation community needs to completely re-think what it means to conserve. That can’t be done by one or a couple of institutions. It must involve all kinds of voices.’

TOM LEARNER, Head of Science, Getty Conservation Institute

Tot slot, de hierboven genoemde voorbeelden werden tijdens de rondetafelgesprekken benoemd, maar de vragen zijn nog niet allemaal uitgekristalliseerd. Wel werd er een duidelijk signaal afgegeven voor verder onderzoek naar de veranderende rol van conservering en de zorg voor objecten in de 21e eeuw, en hoe een inclusieve conserveringspraktijk eruit zou kunnen zien voor musea en collecties met een diverse samenstelling. Voor het museale veld is het belangrijk om verschillende standpunten te horen en te bespreken en vanuit verschillende disciplines te communiceren.

Intussen kan het als concrete aanbeveling beschouwd worden voor de RCE en SBMK om samen met het veld in de nabije toekomst een onderzoeksagenda op te stellen. Hierin zou een breed scala aan onderwerpen meegenomen kunnen worden, variërend van de materiaal-technische en meer traditionele thema's voor beheer en behoud, tot de onderwerpen die in dit verkennend onderzoek zijn benoemd.

AANBEVELINGEN EN CONCLUSIES

De hier volgende aanbevelingen en conclusies zijn ingedeeld volgens de drie hoofdthema's van deze verkenning. Onvermijdelijk is er hier en daar een overlap tussen de thema's.

CONTINUÏTEIT EN DUURZAAMHEID

De verschuiving van object-based onderzoek naar process-based onderzoek met een bredere visie op hoe kunstwerken ontstaan en hoe zij op betekenisvolle en duurzame wijze kunnen voortbestaan, al dan niet in een museale omgeving.

- De continuïteit van mediakunst is een aandachtspunt binnen alle musea voor moderne - en hedendaagse kunst.
LIMA is een kleine organisatie met een vitale, maar fragiele positie in de wereld van beheer en behoud van video-, media, en digitale kunst. LIMA heeft de kennis in huis en beschikt over de infrastructuur en het netwerk, waar de musea grote behoefte aan hebben. Er is echter te weinig financiële ondersteuning om musea daadwerkelijk gebruik te laten maken van de volle breedte van het aanbod.
Bij de UvA wordt veel aandacht besteed aan het opleiden van experts voor deze thematiek, maar zij behoren zelden tot de museumstaf, waardoor de kennis vanuit deze opleiding niet makkelijk doorgloeit en daarmee niet gegarandeerd is binnen museale organisaties.
SBMK en RCE kunnen gezamenlijk onderzoeken hoe en waar de zorg voor deze kunstvorm het beste belegd kan worden. Is het mogelijk of wenselijk om deze expertise bij de RCE binnen te halen? Hoe kan de positie van LIMA versterkt en uitgebreid worden, zodat musea gegarandeerd blijven van de noodzakelijke kennis en informatie in de toekomst?
- Hiermee samenhangend zou onderzoek ontwikkeld kunnen worden naar de duurzaamheid van de mediakunstwerken, bijvoorbeeld de impact die serverruimte voor opslag van digitale werken heeft op het milieu, en mogelijke andere conserveringsmethoden waarbij geleerd kan worden van disciplines en culturen met andere perspectieven op conservering. Ook kan hier vanuit de instellingen die deze werken aankopen, beheren en tonen, een gesprek met de kunstenaars over gevoerd worden. De RCE en SBMK zouden de methodiek voor het houden van kunstenaars-interviews kunnen uitbreiden op de punten van duurzaamheid en (dis)continuïteit.
- De zorg voor een kunstwerk is steeds vaker rond verschillende instanties en personen belegd. Musea zijn er in toenemende mate op gespitst om een netwerk of care rondom het kunstwerk te bouwen. RCE en SBMK zouden hier een handvat (richtlijn) voor kunnen ontwikkelen in samenwerking met het internationale veld en universiteiten die eerder ook samenwerkten in het Besluitvormingsmodel voor moderne en hedendaagse kunst. Hier ligt een mogelijkheid voor samenwerking met INCCA, waarin al belangrijke infrastructuur voor internationale samenwerking bestaat.
- Een terugkerend thema is innovatie in documentatie- en registratiesystemen ten behoeve van kunstwerken die uit vergankelijke materialen bestaan of waar verandering een intrinsiek onderdeel van uitmaakt. Doorgaans zijn de systemen daar nog niet voor geschikt, maar modules van bijvoorbeeld The Museum System geven wel mogelijkheden. Dit onderdeel is ook voor de RCE Kunstcollecties van belang, zodat het thema in samenspraak met hen ontwikkeld zou kunnen worden. De SBMK vormt dan weer de schakel met de museale praktijk in Nederland.

KENNISDELING EN KENNISBORGING

De conservering van hedendaagse kunst is in verandering, waardoor kennisontwikkeling niet louter meer object-georiënteerd is, maar ook naar processen kijkt waarmee kunst gecreëerd, bewaard en gepresenteerd wordt. Door deze veranderingen in de kunstpraktijk en andere organisatievormen in de musea is kennis verspreid over allerlei kennisnetwerken en individuen.

- Het is belangrijk om kennisnetwerken in kaart te brengen ten behoeve van kenniscirculatie: welke kennis bevindt zich waar en hoe kun je de weg wijzen naar kennisbronnen buiten het museale veld? Met name in geval van mediakunst is het belangrijk om verspreide kennis (zoals aanwezig bij technische ontwikkelaars, game communities, 'hobbyisten' die oude apparatuur verzamelen, etc) in beeld te brengen en te leren van (interdisciplinaire en cultureel diverse) perspectieven op conservering. Hiervoor zou een kennisbank ontwikkeld en onderhouden kunnen worden (nationaal en internationaal). INCCA en LIMA zouden hier een belangrijke rol in kunnen spelen.
- Een kennisvraag die recent voor het voetlicht is getreden vanwege de snelle (personele) veranderingen in het museale veld en de toenemende groei van de flexibele schil rond museale organisaties: hoe wordt kennis het beste overgedragen en gedeeld? Bijvoorbeeld binnen het museum, in geval van vertrek van experts, tussen de verschillende disciplines, tussen verschillende betrokken organisaties. Dit sluit aan bij het onderzoek van Bureau Raadsaam Erfgoed-projecten, dat in samenwerking met SBMK twee series workshops over dit thema heeft georganiseerd, na de SBMK-dag *Modern Art; Who Shares?*. Dit thema kan verder uitgediept worden. Mogelijk is dit een aanknopingspunt bij het RCE-programma FARO en bij INCCA voor community-building.
- Een onderwerp dat al gezamenlijk door RCE, SBMK en UvA is opgepakt betreft de kennis die door interviews en andere vormen van communicatie wordt vastgelegd. Binnen het programma *Erfgoed van de 20e Eeuw* loopt een project Oral History, dat een vervolg zou kunnen krijgen in de toekomstige programmering. Hierbij wordt de kring van personen die over specifieke en relevante kennis beschikken steeds groter. Als onderdeel van een veranderende kunstpraktijk en inclusiviteit dienen alle relevante personen en posities een stem te krijgen ten behoeve van de continuïteit van het erfgoed.

COLLECTIEMANAGEMENT EN VERANDERENDE (KUNST)PRAKTIJK

Collectiemanagement voor hedendaagse kunst is steeds complexer en omvat een bredere maatschappelijke rol. Om die reden is o.m. het Besluitvormingsmodel voor moderne en hedendaagse kunst ontwikkeld.

- Vanuit het oogpunt van diversiteit en inclusiviteit zou het Besluitvormingsmodel voor moderne en hedendaagse kunst opnieuw onder de loep genomen kunnen worden. Hierin kan ook de vraag een rol spelen in hoeverre verandering acceptabel is en óf en wanneer een kunstwerk eindig mag zijn.
- Om meerstemmigheid te vergroten in conserveringspraktijken in Nederland is het belangrijk dat universiteiten, musea, en culturele instellingen actief aandacht geven aan dit thema, in relatie tot hun personele inzet en de inhoudelijke agenda's. De RCE en SBMK kunnen voor deze thematiek een platform bieden (in de vorm van dialogen/kennisuitwisselingsdagen) om het bewustzijn bij stakeholders te vergroten en een inhoudelijk gesprek op gang te brengen.
- Internationale samenwerking blijft onverminderd (en misschien zelfs in toenemende mate) belangrijk voor collectiemanagement en de zorg voor de kunstwerken. Opnieuw kunnen RCE en SBMK hierin belangrijke voortrekkers/wegwijzers zijn. Daarbij is een intensieve samenwerking met alle relevante spelers en met name INCCA van cruciaal belang.

Enkele aanbevelingen specifiek voor RCE

Uit de verkenning blijkt dat in het werkveld van beheer, behoud en presentatie van moderne en hedendaagse kunst kennislacunes bestaan. Volgens de Kennisstrategie ziet de RCE het als onderdeel van haar taak om nationale overzichten op te stellen en synthetiserend op te treden, bijvoorbeeld door het opzetten van nationale onderzoeksagenda's, zoals bijvoorbeeld eerder succesvol gedaan is voor archeologie en gebouwd erfgoed. Eerdere programma's zoals *Erfgoed van de Moderne Tijd* en *Erfgoed van de 20e Eeuw*, zijn voornamelijk vanuit de RCE geagendeerd in overleg met het veld. Op basis van de voorliggende verkenning zouden de RCE en SBMK nu gezamenlijk kunnen optrekken in het opzetten van een nationale onderzoeksagenda voor moderne en hedendaagse kunstconservering.

Internationaal zou ook INCCA en de onderliggende infrastructuur – ooit opgezet door RCE – hierin een rol kunnen spelen, met name omdat de thematiek en zorg voor hedendaagse kunst over de nationale grenzen heen reiken.

In plaats van zelf kennis te ontwikkelen kan de RCE de weg wijzen naar kennisbronnen, zowel in de vorm van digitale informatie, als aanwezig bij personen (kenniskaarten). In aanvulling hierop zou ook een reeks korte artikelen en literatuurverwijzingen, gepubliceerd op de RCE Kennisbank, de problematiek van hedendaagse kunstconservering (en de kwesties zoals hier al summier benoemd) nader kunnen toelichten.

BIJLAGE 1 LIJST VAN DEELNEMERS AAN RONDETAFLGESPREKKEN

Tussen 25 juni en 6 juli 2021 zijn vier rondetafelgesprekken gevoerd met museum-professionals, universitaire docenten, en medewerkers van de RCE. Tatja Scholte (RCE) en Paulien 't Hoen (SBMK) organiseerden en leidden deze gesprekken, waarbij Damiët Schneeweisz (SBMK) als onderzoeker aanwezig was. Hieronder een lijst van de deelnemers.

25 juni 2021, Musea & Universiteiten

LUDO VAN HALEM, Conservator 20e eeuwse kunst, Rijksmuseum
CHRISTEL VAN HEES, Hoofd Conservering en Restauratie, Museum Boijmans Van Beuningen
SANDRA KISTERS, Hoofd Collectie en Onderzoek, Museum Boijmans Van Beuningen
MARTIJN DE RUIJTER, Docent/senior conservator, Reinwardt Academie / Stichting National Museum van Wereldculturen
SANNEKE STIGTER, Assistent professor Conservering en Restauratie Cultureel Erfgoed, Universiteit van Amsterdam
MARIJE VERDIJN, Hoofd Collectiebeheer, Centraal Museum

30 juni 2021, Musea & Universiteiten

TANJA DE BOER, Hoofd Collectie en Onderzoek, Kröller-Müller Museum
TON GEERTS, Conservator moderne en hedendaagse kunst, RKD Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis
VIVIAN VAN SAAZE, Universitair Hoofddocent Museum Studies en Conserveringstheorie, Faculteit der Cultuur- en Maatschappijwetenschappen, Universiteit Maastricht
ILKA VAN STEEN, Assistent-coördinator, SBMK
GABY WIJERS, Directeur, LIMA
CINDY ZALM, Hoofd Collectiemanagement, Stichting Nationaal Museum van Wereldculturen

2 juli 2021, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed | RCE

YOLANDA EZENDAM, Projectleider in programma Internationaal Erfgoed, RCE
RON KIEVITS, Restaurator, RCE
IRIS LOOMAN, Strategisch adviseur Roerend Erfgoed, RCE
SYLVIA VAN SCHAIK, Conservator, RCE
MARLEEN WAGENAAR, Restaurator, RCE

6 juli 2021, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed | RCE

KLAAS JAN VAN DEN BERG, Senior onderzoeker Rijkserfgoedlaboratorium, RCE
MICHAELA HANSSEN, Programmaleider FARO, RCE
NATHALIE MENKE, Adviseur bruiklenen, RCE
JINNA SMIT, Programmaleider Internationaal Erfgoed, RCE
ILKA VAN STEEN, Assistent-coördinator, SBMK
SIMONE VERMAAT, Conservator, RCE

BIJLAGE 2 LIJST VAN DEELNEMERS AAN APARTE GESPREKKEN

CHRISTIANE BERNDES, Zelfstandig, voorheen Curator Collecties, Van Abbemuseum
BEATRICE VON BORMANN, Conservator kunst 1860-1960, Stedelijk Museum Amsterdam
ANNET DEKKER, Assistent professor Media Studies, Universiteit van Amsterdam
CHARLOTTE FRANZEN, Hoofd Collecties, Bonnefanten
PIP LAURENSEN, Head of Collection Care Research at Tate, Professor in Art, Collection and Care at the University Maastricht, and member of the INCCA Steering Committee
TOM LEARNER, Head of Science at Getty Conservation Institute and member of the INCCA Steering Committee
SANNEKE STIGTER, Assistent professor Conservering en Restauratie Cultureel Erfgoed, Universiteit van Amsterdam
AGNES VUGTS & MICHELLE VAN DER SLUIS, Eigenaren/adviseurs, RaadSaam Erfgoedprojecten
GLENN WHARTON, Professor of Art History and the Conservation of Material Culture and Chair of the UCLA / Getty Program in the Conservation of Cultural Heritage, UCLA (US)

ZORGEN VOOR DE
TOEKOMST VAN
MODERNE EN
HEDENDAAGSE
KUNST IN
NEDERLAND

ZORGEN VOOR DE
TOEKOMST VAN
MODERNE EN
HEDENDAAGSE
KUNST IN
NEDERLAND

THE STATE OF
COLLECTION CARE
AND MANAGEMENT
FOR MODERN AND
CONTEMPORARY
ART IN THE
NETHERLANDS

ZORGEN VOOR DE TOEKOMST VAN MODERNE - EN HEDENDAAGSE KUNST IN NEDERLAND

DAMIËT SCHNEEWEISZ

i.s.m. Tatja Scholte, RCE & Paulien 't Hoen, SBMK

OPDRACHTGEVER Bauke Zeilstra

Oktober 2021

Cultural Heritage Agency
Ministry of Education, Culture and Science
State Heritage Laboratory

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap
Rijks erfgoedlaboratorium

REPORT ON

THE STATE OF COLLECTION CARE AND MANAGEMENT FOR MODERN AND CONTEMPORARY ART IN THE NETHERLANDS

ENGLISH SUMMARY

DAMIËT SCHNEEWEISZ

in collaboration with **Tatja Scholte**, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (*Cultural Heritage Agency of the Netherlands*) | RCE & **Paulien 't Hoen**, Stichting Behoud Moderne Kunst (*Foundation for the Conservation of Contemporary Art*) | SBMK

OPDRACHTGEVER Bauke Zeilstra

Oktober 2021

This English text summarises the themes and outcomes of the research carried out by RCE and SBMK between June and October 2021, as discussed in the corresponding report intended for RCE and SBMK management. Though the introduction and conclusion of the original Dutch report were translated with great care to remain faithful to the original text, some differences are to be expected. Note that this text has been abbreviated.

INTRODUCTION

Over the last couple of months, SBMK and RCE together worked on an exploratory research project intended to get a sense of the current state of modern and contemporary art conservation in the Netherlands as well as the challenges the field faces in upcoming years. This summary provides a translation of the introduction and conclusion of the Dutch report. It is solely intended to support internal conversation and decision-making. A copy of the report (or this English summary) has been distributed to all participants in the research.

The project began as a response to questions about the future of collection care and management for modern and contemporary art, and the attention for this subject within RCE. RCE has always played a prominent role in the development of this field. To maintain this position, it is vital that resources and expertise remain available in the future to support museums and other cultural institutions.

At the same time, various new questions that complicate the care for modern and contemporary art have become important in recent years. This can be attributed in part to the popularity of modern artforms—for example, works that require advanced knowledge of digital processes—as well as changes in the organisational fabric of cultural institutions. Faced with a lack of permanent conservators on staff, museums increasingly rely on a dispersed network of independent experts for the care of their collections. Preserving and sharing knowledge within and beyond the institution is more important than ever before. In addition, prominent social issues, including diversity, anti-racism, and sustainability, are inspiring a new approach to the conservation of modern and contemporary art. While in the past material-technical and object-based research were most prominent, today, cultural institutions are increasingly looking for support for these wider (often process-based) themes that centralise people, networks, and knowledge preservation.

The *goal of this report* is to gather the main themes and issues that will impact the collection care and management for modern and contemporary art in the next 10-15 years and give direction to the support that RCE and SBMK can develop to enable the field to respond to these challenges. To do so, four round-table-conversations and several individual interviews with experts and partners of RCE and SBMK were held, connecting cultural practitioners and educators from across the cultural field in the Netherlands and abroad (for a full list of participants, see appendix 3-4). The topics identified in these conversations can potentially form the basis of a future research agenda.

Acknowledging that collection care and management entails more than what is traditionally regarded as conservation practice, this report takes a wide and *interdisciplinary perspective* that closely aligns with previous programmes of RCE, such as international research project *Modern Art Who Cares* (1999), all the way through to the current programme *Heritage of the 20th Century*. These interdisciplinary projects are uniquely suited to support cultural institutions with current themes due to their open and flexible nature. In particular, *national and international collaboration* forms the point of departure for all of RCE and SBMK's projects for modern art, including this exploratory report. The International Network for the Conservation of Contemporary Art (INCCA) – founded in 1999 by the Instituut Collectie Nederland, a predecessor of RCE – is an important factor for international collaboration. RCE maintains contact with INCCA's steering committee, in which SBMK is also represented, and remains responsible for INCCA's website. This partnership can potentially be further expanded in the future.

Additionally, some topics are not discussed at length in this report because they are already covered by existing programming. For example, scientific research into the technical composition and condition of modern art works is not elaborated upon here, because this subject is already one of the key tasks of RCE and covered by NICAS. Some policy issues were also raised during the conversations for this report, including the working conditions experienced by independent conservators due to organisational changes at museums, or questions about the legislation for collection maintenance. These topics are not discussed here because they have been raised in other places (for example RCE's Agenda Roerend Erfgoed). Instead, this report focusses on new or upcoming questions related to *knowledge and research* that will help support future conservation practice for modern and contemporary art. Inevitably, not all themes that will influence the field in upcoming years can be addressed in this report. This report instead identifies three topics with considerable impact and a demonstrable need for support across the cultural field. These three main themes are: continuity and sustainability; knowledge preservation and knowledge sharing; and collection management and changing (art) practices.

RCE and SBMK have acted as pioneers for the field in the past, identifying important themes for new projects and practices that were not yet fully recognised or covered by museums and other institutions. Similarly, this report identifies several topics that are expected to have significant impact on the field in upcoming years, even though this is not always already recognised as such by all the participants for this research. This may in part be influenced by the choice of the participants that were invited to partake in the conversations and their knowledge and expertise. For example, the theme diversity and inclusion prompted mixed responses during the round-table-conversations. Because of this, it has not been categorised as a separate theme here, but it is nonetheless regarded as a crucial point of interest. The influence of the 'decolonising' of museums, active diversity policies, and the call for more inclusive museum practices is particularly pertinent for conservation. Conservation is where people are closest to works of art, the artist, and their stories. This is where the care for material culture is safeguarded – yet that concept is still largely reliant on Western ideals that do not always correspond to the art that is made and collected today.

There is a growing awareness of the importance of social change for collection management in the United States, for example, where organisations and initiatives to encourage diversity and fight racism are having a positive influence on the field. It is also increasingly common for conservation institutes in the US to have a diversity statement that expresses the relationship between conservation and antiracism. In the American research project *Held in Trust*, which investigates the current state and future challenges for conservation in America, the importance of diversity and antiracism is further highlighted. To encourage diverse perspectives in conservation practices in the Netherlands it is of vital importance that institutions pay active attention to this theme, both in relation to their staff as well as their programming and practices. RCE and SBMK can offer a platform to raise awareness and start the conversation within the Dutch cultural field. The role that RCE can have is also apparent in its participation in *Musea Bekennen Kleur*, where RCE provided the membership fees for smaller museums to also be able to join. However, MBK currently does not engage with conservation. Opportunities exist here to make conservation more inclusive and more accessible in the future, and thereby to improve the quality of care for collections of art in the Netherlands and abroad.

In sum, this report offers a general view of the themes that may impact modern and contemporary art collection care and management in the Netherlands in the future and for RCE and SBMK specifically. The *contents* are as follows. After this introduction, section two consists of a summary of the history of RCE and SBMK in relation to modern and contemporary art conservation. Section three introduces the current state of the field and the round-table-conversations. It is followed by a discussion of the themes addressed in the round-table-conversations and individual conversations in sections 4-6. These three main themes are: continuity and sustainability; knowledge preservation and knowledge sharing; and collection management and changing (art) practices. Provisional conclusions and recommendations conclude this report.

[For this English abbreviated version, only the introduction and conclusion have been translated.]

RECOMMENDATIONS AND CONCLUSIONS

The following recommendations and conclusions have been organised according to the three main themes of this report. There will inevitably be some overlap between the points raised in these themes.

CONTINUITY AND SUSTAINABILITY

The growing importance of process-based research, with a broader and interdisciplinary perspective on how artworks are made and how they can continue to exist in a meaningful and sustainable way (in and outside of museums), alongside object-based research.

- The continuity of digital and media art requires attention, in part due to the fragile position of LIMA. LIMA is a small organisation with a vital, if fragile, position in the world of video-, media-, and digital art conservation. Though universities like UvA have created programming specifically to educate time-based-media conservation specialists, the knowledge that is developed here does not often flow to museums. Media-specific experts are rarely part of museum staff, and as a result, key knowledge for the care of the collection is not held within the institution. SBMK and RCE can develop research into how and where the care for digital and media-art can best be developed. Is it possible to develop expertise for this field within RCE? How can LIMA's position be strengthened and expanded, to ensure museums continue to have access to crucial knowledge and data in the future?
- In line with this, research could be developed to address the sustainability of media- and digital art. For example, this may address the impact of server storage of media art on the environment; or consider potential other methods of conservation that incorporate methodologies from other disciplines and cultures with alternative views on conservation. In addition, conversations could be held between living artists and the institutions that buy, conserve, and exhibit their works. RCE and SBMK could expand the current methodologies for artist interviews to include the topic of sustainability and (dis)continuity.
- The care for works of art is increasingly dependent on various persons and institutions. Museums must maintain 'networks of care' surrounding works of art. RCE and SBMK could develop guidelines to help the cultural field in the Netherlands build sustainable and inclusive networks, in collaboration with international actors that worked together in the past for e.g. the Decision Model, and potentially in collaboration with INCCA, who already have key infrastructure for international collaboration.
- Innovation in documentation and registration systems is also a recurring theme; in particular, for art works made of decaying materials or those in which an element of change is inherent to the work. Current systems are often not equipped to document the necessary data, but modules, like that of The Museum System, may offer opportunities to do so. This subtheme is also relevant for RCE Kunstcollecties and could be further developed in collaboration with them, while SBMK can provide a link to the museum field in the Netherlands.

KNOWLEDGE SHARING AND KNOWLEDGE PRESERVATION

Contemporary art conservation is undergoing a transformation. One of the consequences is that essential knowledge is no longer predominantly object-oriented, but rather necessitates an awareness of the processes involved in creating, preserving, and presenting works of art. Because of these changes in art practices, as well as other organisational changes in museums, knowledge is increasingly dispersed across various networks and individuals.

- It is important to visualise current knowledge networks to increase the circulation of knowledge. What knowledge can be found where, and how do you find the necessary resources outside of the cultural field or outside of your country? For digital and media-art, in particular, it would help to catalogue the dispersed knowledge (from technical developers and game communities to amateur-collectors of old gadgets, etc); as well as to learn from (interdisciplinary and culturally diverse) perspectives on conservation. To enable this, a knowledge bank could be developed and maintained (both nationally and internationally). INCCA and LIMA could play important roles here.
- Provoked by the rapid organisational changes within museums and the growing community of independent, freelance actors they depend on, the following question has arisen: how can knowledge best be transferred and shared? Knowledge transfer takes place at many levels within the museum, including when experts leave the organisation, when knowledge must be communicated between different disciplines, or between different organisations involved in the care for collections. This theme relates closely to the research carried out by Raadsaam, who developed a study-day and several series of workshops on this theme in collaboration with SBMK. Knowledge preservation and knowledge transfer for the cultural field can be further explored in the future. This could also potentially connect to RCE-program FARO, as well as to INCCA for community building.
- Another topic that RCE, SBMK, and UvA have worked on together in the past is the knowledge collected in interviews and other forms of oral communication. The current programme Heritage of the 20th Century includes a project on Oral History which could be expanded on in the future. This project explores how the circle of individuals who possess relevant knowledge for the care of artworks is growing. To ensure the inclusivity of (changing) art practices, it is especially important that all relevant people and positions are given a voice in the continuity of heritage.

COLLECTION MANAGEMENT AND CHANGING (ART) PRACTICES

Collection management for contemporary art is increasingly complex for decision-making while also encompassing a broader, social role. This was partly the reason that the Decision-making Model for modern and contemporary art was developed.

- The Decision-making Model could be revised to include perspectives on diversity and inclusivity for modern and contemporary art. This could also be a place to question to what extent change is acceptable for works of art, and if artworks can be finite, too.
- To expand diverse perspectives and a plurality of voices in conservation practices in the Netherlands it is important that institutions pay active attention to this theme, both in relation to their staff as well as their programming and practices. RCE and SBMK can offer a platform to raise awareness with stakeholders and encourage a substantive conversation within the Dutch cultural field.
- International collaboration remains crucial for collection care and management. RCE and SBMK can again be pioneers in activating and connecting this global field. To do so, intensive collaboration with all relevant players, and INCCA in particular, will be especially important.

Some recommendations for RCE specifically

This report shows that there are knowledge gaps within the field of collection care and management for modern and contemporary art in the Netherlands. Following the Kennisstrategie, part of RCE's task is to develop national overviews and act as a synthesizer, for example by creating national research agendas, as has been done in the past for archeology and built heritage. Earlier programs, like *Heritage of the 20th Century*, were mainly identified through RCE in collaboration with the field. This report can form the basis for RCE and SBMK to collaborate to develop a national research agenda for modern and contemporary art conservation.

INCCA and its underlying infrastructure – once founded by RCE – can play an important role internationally, not in the least because the themes identified in this report, and the care for contemporary art, reach across national borders.

Instead of developing the necessary expertise itself, RCE could function as a guide to show cultural institutions where to find knowledge-based resources, either in the form of digital data or as relevant individuals (with knowledge maps). In addition, short articles and academic references published on the RCE knowledge bank can further expand on the issues and questions relevant to contemporary art conservation.

APPENDIX 1 QUOTATIONS

The full, Dutch report frequently showcases quotes from participants in this research project. This includes several English quotes by international partners of RCE. The latter have been copied below. As they are of course taken out of context here, they may not carry the same effect, but we consider it important to notify the participants of any quotes used and ask for their permission to use their words. If you are uncomfortable with any of your quotations as written below, or you feel we have misrepresented your words, please get in touch. These quotes are not representative of all the themes in the research project—and for many, other Dutch quotes were used—but hopefully they still give a sense of some of the ways your perspectives for this research were highly valued and indeed incredibly useful.

‘The Netherlands really moved the field forward. With SBMK, INCCA, *Modern Art: Who Cares?*, and *Inside Installations*, the country set the stage for the rest of the world.’

GLENN WHARTON, Professor of Art History and Material Culture, UCLA

>> SOURCE page 8 - an overview of the history of RCE and SBMK with modern and contemporary art conservation

‘Simply connecting different museums and providing a safe space for conservators to talk about what they are facing can be incredibly helpful. It is key to have a space to have these discussions without being judged.’

TOM LEARNER, Head of Science, Getty Conservation Institute

>> SOURCE page 10 - introduction to the round-table-conversations

‘Our core mission at INCCA is to provide a hub for international exchange for the contemporary art community. A place where you can ask questions that you would not be comfortable asking in a formal conference, for example. Recently, the pandemic has helped to create the means to fulfil the needs of a growing international community and help us be more global. It’s about helping the field to have these conversations and adapt to a challenging changing environment.’

PIP LAURENSEN, Head of Collection Care Research at Tate, Professor in Art, Collection and Care at the University Maastricht, and member of the INCCA Steering Committee

>> SOURCE page 17 - knowledge sharing and knowledge preservation

‘When we look at our field, conservation is so white, and there are so many people whose voices are not represented. This is the moment to address it.’

GLENN WHARTON, Professor of Art History and Material Culture, UCLA

>> SOURCE page 19 - collection management and changing (art) practices

‘There is a real imperative to diversify the profession. On the one hand, within a Western and European context, we must provide accessible routes in and make conservation more visible so that people understand the work that is happening. At the same time, we must develop a profile for the profession internationally and understand the different ways of conservation that exist in different countries.’

PIP LAURENSEN, Head of Collection Care Research at Tate, Professor in Art, Collection and Care at the University Maastricht, and member of the INCCA Steering Committee

>> SOURCE page 20 - collection management and changing (art) practices

‘The conservation community needs to completely re-think what it means to conserve. That can’t be done by one or a couple of institutions. It must involve all kinds of voices.’

TOM LEARNER, Head of Science, Getty Conservation Institute

>> SOURCE page 20 - collection management and changing (art) practices

APPENDIX 2

LIST OF SBMK/RCE MODERN & CONTEMPORARY ART PROJECTS

1995-1997

International research project Conserving moderne kunst/Modern Art: Who Cares?

> With the participation of 13 museums in The Netherlands

1997

Symposium Modern Art: Who Cares?

> ICN, SBMK, 450 participants from various countries in Europe, Japan, USA, Australia, Brazil and Canada

1998-2006

Project Kunstenaarsinterviews (artists' interviews)

> ICN, SBMK

1999

Network for the Conservation of Contemporary Art (INCCA)

> ICN, SBMK, Tate Britain and 9 other museums/institutions In 2020: 2400 members, 800 museums/organisations, 80 countries

2004-2007

European Project Inside installations, preservation and presentation of installation art

> ICN, SBMK, 25 European museums and knowledge institutions

2006-2017

Kunststofdagen (meetings on plastics, Thea van Oosten)

Three days per year, focus on the use of plastics in art

> ICN (after 2011 RCE), SBMK

2007-2011

European Project *PRACTICS on Contemporary Art: The Future (Practices, Research, Access, Collaboration, Teaching)*

> ICN, SBMK and 33 European museums/organizations

2010

Symposium Contemporary Art: Who Cares?

> ICN, SBMK, UvA

600 participants from 33 countries worldwide

2011

Publication *Inside installations. Theory and practice in the care of Complex Artworks*

> RCE, New York University, project partners of the Inside Installations project, including SBMK

2011

Publication *The artist interview. For Conservation and Presentation of Contemporary Art, Guidelines and practices*

> RCE, SBMK

2017-2019

Project Collectiekennis 2.0/Pilot Plastics

> RCE, SBMK, 10 museums in The Netherlands

project was part of RCE-programme Heritage of the Contemporary Era

2018

SBMK Summit on (inter)national collaboration Acting in Contemporary Art Conservation

> RCE, SBMK, UvA 250 participants

2020-2023

Project Collectiekennis 2.0/Photography

> RCE, SBMK, UvA, 16 museums/knowledge organizations in The Netherlands

project is part of RCE-programme Heritage of the 20th Century

APPENDIX 3 LIST OF PARTICIPANTS FOR THE ROUND-TABLE-CONVERSATIONS

Between 25 June and 6 July 2021, four round-table-conversations were held with museum professionals, university professors, and RCE staff. Tatja Scholte (RCE) and Paulien 't Hoen (SBMK) organised and led these conversations. Dami t Schneeweisz (SBMK) was present as researcher. Below is a list of all the participants.

25 june 2021, Museums & Universities

LUDO VAN HALEM, Conservator 20e eeuwse kunst, Rijksmuseum
CHRISTEL VAN HEES, Hoofd Conservering en Restauratie, Museum Boijmans Van Beuningen
SANDRA KISTERS, Hoofd Collectie en Onderzoek, Museum Boijmans Van Beuningen
MARTIJN DE RUIJTER, Docent/senior conservator, Reinwardt Academie / Stichting National Museum van Wereldculturen
SANNEKE STIGTER, Assistent professor Conservering en Restauratie Cultureel Erfgoed, Universiteit van Amsterdam
MARIJE VERDIJN, Hoofd Collectiebeheer, Centraal Museum

30 june 2021, Museums & Universities

TANJA DE BOER, Hoofd Collectie en Onderzoek, Kröller-Müller Museum
TON GEERTS, Conservator moderne en hedendaagse kunst, RKD Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis
VIVIAN VAN SAAZE, Universitair Hoofddocent Museum Studies en Conserveringstheorie, Faculteit der Cultuur- en Maatschappijwetenschappen, Universiteit Maastricht
ILKA VAN STEEN, Assistent-coördinator, SBMK
GABY WIJERS, Directeur, LIMA
CINDY ZALM, Hoofd Collectiemanagement, Stichting Nationaal Museum van Wereldculturen

2 july 2021, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed | RCE

YOLANDA EZENDAM, Projectleider in programma Internationaal Erfgoed, RCE
RON KIEVITS, Restaurator, RCE
IRIS LOOMAN, Strategisch adviseur Roerend Erfgoed, RCE
SYLVIA VAN SCHAIK, Conservator, RCE
MARLEEN WAGENAAR, Restaurator, RCE

6 juli 2021, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed | RCE

KLAAS JAN VAN DEN BERG, Senior onderzoeker Rijkserfgoedlaboratorium, RCE
MICHAELA HANSSEN, Programmaleider FARO, RCE
NATHALIE MENKE, Adviseur bruiklenen, RCE
JINNA SMIT, Programmaleider Internationaal Erfgoed, RCE
ILKA VAN STEEN, Assistent-coördinator, SBMK
SIMONE VERMAAT, Conservator, RCE

APPENDIX 4 LIST OF PARTICIPANTS FOR INDIVIDUAL CONVERSATIONS

CHRISTIANE BERNDES, Zelfstandig, voorheen Curator Collecties, Van Abbemuseum
BEATRICE VON BORMANN, Conservator kunst 1860-1960, Stedelijk Museum Amsterdam
ANNET DEKKER, Assistent professor Media Studies, Universiteit van Amsterdam
CHARLOTTE FRANZEN, Hoofd Collecties, Bonnefanten
PIP LAURENSEN, Head of Collection Care Research at Tate, Professor in Art, Collection and Care at the University Maastricht, and member of the INCCA Steering Committee
TOM LEARNER, Head of Science at Getty Conservation Institute and member of the INCCA Steering Committee
SANNEKE STIGTER, Assistent professor Conservering en Restauratie Cultureel Erfgoed, Universiteit van Amsterdam
AGNES VUGTS & MICHELLE VAN DER SLUIS, Eigenaren/adviseurs, RaadSaam Erfgoedprojecten
GLENN WHARTON, Professor of Art History and the Conservation of Material Culture and Chair of the UCLA / Getty Program in the Conservation of Cultural Heritage, UCLA (US)